

УДК 94:001.891(477.74)“1920”

В. В. Левченко

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ ОДЕСИ В 1920-Х РОКАХ

На фоні національно-культурних процесів в Україні розглядається становлення та розвиток науково-дослідних установ Одеси. Реконструйовано структуру науково-дослідних установ та визначені пріоритетні напрямки наукової діяльності. Показана доля цих установ на початку 1930-х років та згадані визначні вчені, імена деяких були довгий час несправедливо забуті.

Ключові слова: Одеса, науково-дослідні установи, вчені.

Події, що відбулися в Україні в 1920-х рр., торкнулись не тільки аспектів суспільно-політичного й соціально-економічного життя, але й питань пов'язаних з розвитком вищої освіти та науки. У цей період – час відповідальності, сподівань та докорінних змін у світогляді всього суспільства, пошуки нового взірця розвитку науки привели до радикального реформування мережі та структури науково-дослідних установ (НДУ) по всій країні, зокрема в Одесі. У зазначеному контексті непересічну цінність становить процес зародження й трансформації наукових інституцій, вивчення генези їх структури та взаємодій, впливу форм і методів організації досліджень на поступ наукового знання.

Дослідження регіональних особливостей зазначеної теми ще не набули належного масштабу. Немає й ґрунтовного історіографічного аналізу проблеми. Слід відмітити, що наукових розвідок, в яких би відображались специфічні риси та деякі аспекти розвитку НДУ в Одесі, замало. Певні кроки щодо вивчення цієї тематики були зроблені ще за радянських часів. Окремі згадки знаходимо в працях присвячених історії розвитку різних галузей науки [1] та діяльності установ при діючих на той час вищих навчальних закладах (ВНЗ) [2]. За останні двадцять років значно посилюється інтерес науковців до історії установ, які були попередниками існуючих зараз інституцій [3-5], а також постатей вчених, що безпосередньо брали участь у їх створенні та діяльності [6]. Порівняно сприятливі зовнішні умови розвитку науки, плідність існування альтернативних шкіл і напрямів визнавалися майже всіма дослідниками, хоча їх значення оцінювалося по-різному.

Проте наявні наукові роботи висвітлюють лише окремі питання, пов'язані з історією НДУ в Одесі. Незважаючи на значні наукові здобутки, розвиток мережі наукових інституцій, їх основні етапи діяльності та досвід, недостатньо висвітлено в історичній літературі. Ці проблеми потребують подальшого, більш глибокого, всебічного наукового вивчення. Тому метою даної статті є огляд аспектів створення, діяльності та трансформації одеських НДУ в зазначений період.

У процесі дослідження основу джерельної бази склали документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ) і Державного архіву Одеської області (ДАОО). Окрім того, були використані збірки документів державних установ, вищих навчальних закладів при яких діяли деякі установи, публікації періодичних видань та низка наукових праць.

Питання про стан науки в УСРР особливо гостро постало 1920 р., що було пов'язано із закриттям університетів, які в дореволюційний період були центрами наукових досліджень. У цей час наукова діяльність зосереджувалась переважно в установах Української академії наук (УАН), відносини представників якої з керівництвом радянської влади були напруженими. У березні 1921 р. УАН було перейменовано на Всеукраїнську АН (ВУАН), «під одним дахом» якої стало легше і зручно керувати згуртованими науковими силами [7, с.145]. Для контролю і керівництва роботою НДУ при Народному комісаріаті освіти (НКО) було створено Головне управління наукових установ – Головна наука, а на ВУАН покладалося завдання координувати й організувати діяльність наукових установ республіки та окремих учених, вивчати досягнення науки за кордоном, спрямовувати розвиток науки і техніки відповідно до потреб народного господарства. Основним науковим осередком ставали науково-дослідні кафедри (НДК) [4, с.127-129] при ВУАН та культурно-освітніх закладах, які за короткий термін стали науковими й освітніми центрами України та набули певної автономії у напрямках наукових досліджень.

Для повноцінного розвитку науково-дослідної роботи у найголовніших центрах України: Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Ніжині та Кам'янець-Подільському, де для цього були необхідні навчально-допоміжні заклади (новостворені інститути народної освіти – ІНО), Народний Комісаріат Освіти (НКО) проводив роботу по створенню НДК. У положенні від 3 січня 1923 р. доповнювалось, що при деяких відповідних спеціальностях ВНЗ організовувались спеціальні кафедри з окремих наукових дисциплін. У зв'язку з цим ВНЗ повинні були сприяти кафедрам у науковій роботі, надаючи їм право користуватися приміщеннями, навчально-допоміжними установами. ВНЗ мали залучати аспірантів до проведення практичних та семінарських занять зі студентами разом з професорами та під їх керівництвом [8, с.78-80].

Питання про створення мережі НДУ в Одесі вперше постало у звіті Наукового комітету Головного комітету професійно-технічної і спеціально-наукової освіти (Головпрофос) за жовтень-листопад 1921 р., де було відмічено, що на засіданнях розглядався матеріал з питання про створення НДК в Одесі [9, с.23]. Унаслідок цього 22 листопада 1921 р. для розробки планів та структури майбутніх НДУ в Одесі Науковий комітет організував та затвердив тимчасове бюро у складі завідуючого Губернського комітету професійної освіти (Губпрофосу) Т.М. Внукова, професорів Є.П. Трифільєва і Б.Н. Кандиби [10, арк.448,482]. Але вже 28

грудня 1921 р. він був замінений постійним органом Губпрофосу – Наукове бюро (НБ). Його головою став професор Ч.Д. Кларк, а заступником професор В.Ф. Каган [10, арк.487].

Активна робота з організації в Одесі НДК була розпочата взимку 1922р. саме з ініціативи НБ, членами якого також були професори Е.Я. Неміровський (науковий секретар), І.Ю. Тимченко, С.І. Шатуновський. За відсутності резолюцій з питань організації інституцій до Харкова був відряджений Є.П. Тріфільєв. Отримані відомості зводились до того, що в Одесі можна було заснувати лише 15 НДК, але при кожній може складатись стільки секцій, скільки це здається необхідним у відповідності з місцевими науковими силами, не перевищуючи двох із загальною кількістю 5-6 співробітників. Наукова колегія Одеси запропонувала 39 кафедр із 192 секціями. У результаті чергового розподілу НК їх кількість була доведена до 19, але представлені можливості залишались дуже обмеженими і знаходились у великому протиріччі з планом, виробленим вченими міста. Тому було вироблено новий план, переданий до НК, в основу якого була покладена схема, розроблена науковими силами Одеси. НБ виробило загальне підґрунтя, у відповідності з яким були встановлені кафедри і обрані їх керівники. Після схвалення Колегією Губпрофоса цього списку, на засідання Бюро по черзі запрошувались керівники і разом з ними кафедри поділялись на секції та обирались їх завідувачі. Потім у засіданнях, в яких брали участь всі завідувачі секцій, проводився відбір останнього персоналу кафедри. Таким чином, поданий план представляв результат спільної роботи НБ та вчених Одеси. Варто відзначити, що у вирішенні питання організації НДК використовувались два моменти: важливість наукової дисципліни та наявності в Одесі особи, яка могла поставити наукове дослідження у цій галузі на високий рівень. При однаковій важливості різних дисциплін НБ зупиняло свій вибір на тій галузі знань, яка по наявності наукових співробітників у місті може розраховувати на більш широкі результати наукового дослідження [11, арк.21-21зв.].

Влітку 1922 р. на початку академічного навчального року вдруге постало питання кількості НДК в Одесі. НБ заслухало повідомлення Б.В. Варнеке (доповідь у НК від 21 червня 1922 р.) про затвердження розробленої схеми щодо виділення з 22 кафедр п'ятнадцяти штатних та семи позаштатних на основі бюджетного розподілу. У засіданні від 16 серпня Бюро не погодилось із скороченням кількості кафедр і запропонувало НК виділити додаткові місця за рахунок не використаних місць Києвом та Харковом [11, арк.24-25].

Питання організації кількості НДК в Одесі було розглянуто НК у зв'язку з пропозицією Колегії Головпрофосу про скасування загальної кількості кафедр по Україні до 75, з якого на долю Одеси припадало тільки 15, у тому числі враховувались вже засновані і затверджені кафедри марксизму та педології. Таким чином, Одеса представила 13 НДК: математики з 4 секціями (завідувач І.Ю. Тимченко); фізики (4 секц., зав. Л.І. Мандельштам); біології (5 секц., зав. Ф.М. Порошко); географії й геогнозії (3 секц., зав. Г.І. Танфільєв); хімії (3 секц., зав. П.І. Петренко-Критченко); морфології й фізіології (4 секц., зав. В.В. Воронін); експериментальної й соціальної медицини (7 секц., зав. В.П. Філатов); прикладної механіки (5 секц., зав. Ч.Д. Кларк); інженерно-будівельних наук (4 секц., зав. В.І. Зуєв); агрономії (3 секц., зав. А.А. Браунер); правових наук і прикладної економіки (О.Я. Шпаков); мовознавства й літератури (зав. А. І. Томсон); історії культури й археології (зав. Б. В. Варнеке) з секціями античної й західноєвропейської культури та філософії (зав. М. І. Мандес), етнографії, російської й української культури (зав. Р.М. Волков) і археології (зав. Б.В. Варнеке). Як і раніше у центрі уваги перебували питання комплектації штату, аспірантури, інвентарю, оплати праці, забезпечення літературою, стосунків кафедр з вузами тощо [11, арк.22-23,26,29].

По цій схемі НДК працювали до розгляду чергового проекту розподілу кафедр, отриманого з центру 23 лютого 1923 р. Після перегляду особового складу співробітників у кінці березня Губпрофос затвердив схему з 13 НДК: математики, біології, географії й геогнозії, хімії, морфології й фізіології, експериментальної медицини, епідеміології й бактеріології, профілактичної медицини, прикладної механіки, інженерно-будівельних наук, рослинництва, сучасних правових проблем, марксизму [11, арк.92].

У той час поки велась робота з організації схеми та структури НДК, перші вже почали своє існування, серед яких переважно були гуманітарного профілю. Першою НДУ Одеси в 1920-х рр. став Істпарт – комісія зі збору, збереження, систематизації і вивчення матеріалів по історії революції і комуністичної партії (більшовиків), заснований 31 березня 1922 р. за рішенням бюро Одеського губкому [12, с.27-28]. 26 серпня 1923 р. почала своє існування Одеська комісія краєзнавства при ВУАН [13, с.1].

Під час початку діяльності перших НДУ Одеси залишалась невизнаною доля інших кафедр. 1 квітня 1923 р. НБ ліквідовувалося, а його справи переходили до уповноваженого НК Головпрофосу Д.К. Третьякова. У цьому ж місяці він відправив до Головпрофосу черговий проект НДК Одеси за яким кафедри поділялися на п'ять підрозділів: фізико-математичних наук (кафедри математики та фізики), природничих наук (кафедри біології, географії й геогнозії, хімії), медичних наук (кафедри морфології й фізіології, експериментальної медицини, епідеміології й бактеріології, профілактичної медицини), індустріально-технічних наук (кафедри прикладної механіки, інженерно-будівельної), сільськогосподарських наук (кафедри тваринництва, рослинництва), гуманітарних наук (кафедри марксизму, сучасних правових проблем, археології, педології [11, арк.50-53,94].

Унаслідок проведеної роботи в 1923/24 навчальному році в Одесі існувало 14 НДК. Склад кафедр нараховував 139 штатних працівників, з яких – 80 наукових робітників і 59 аспірантів. Почали видаватися друковані роботи членів кафедр [14, с.218]. У питанні відношення НДК до ВНЗ на основі циркуляра Главпрофосу було прийнято рішення закріпити їх за останніми таким чином: ОІНО – НДК математики, біології, географії й геогнозії; медичний інститут (ОМІ) – морфології й фізіології, експериментальної

медицини, епідеміології й бактеріології, профілактичної медицини; політехнічний інститут (ОПІ) – прикладної механіки, інженерно-будівельних наук; ОІНГ – сучасних правових проблем; сільськогосподарський інститут (ОСГІ) – рослинництва; технікум загальної прикладної хімії – фізики і хімії [11, арк.56,94].

6 липня 1926 р. Державний науково-методологічний комітет НКО для всіх НДУ затвердив мінімум знань з марксистської теорії. Аспіранти, як майбутні наукові робітники й викладачі, незалежно від спеціальності, повинні були протягом трьохрічної підготовки ознайомитись з літературою класиків марксизму, як «необхідною для вироблення наукового матеріалістичного світогляду та для ознайомлення з засадами теорії марксизму-ленінізму». З цією метою до навчальної програми кожного аспіранта було включено обов'язкове вивчення праць Маркса, Енгельса, Леніна, Плеханова, Бухаріна, Сталіна та інших [15, арк.16].

Остаточний склад НДУ Одеси було визначено перед початком 1929/30 навчального року. За вертикальним підпорядкуванням вони належали двом відповідним органам. Так, НДУ підлягали Укрнауки НКО, а наукові товариства при ВУАН – Президії Академії [5, с.112]. До першої групи входили: кафедра математики (керівник І.Ю. Тимченко) із секціями геометрії (завідуючий І.Ю. Тимченко), механіки (Г.К. Суслів), аналізу (М.А. Чайківський); кафедра біології (Ф.М. Порошко) із секціями анатомії та фізіології рослин (Ф.М. Порошко), зоотомії (Д.К. Третьяков), зоології (М.Г. Лігнау), мікробіології (вакансія); кафедра географії та геології (О.К. Алексєєв) із секціями географії (В.Б. Лебедев) і геології (О.К. Алексєєв); кафедра педагогіки (М.І. Гордієвський) із секціями історії педагогіки (М.І. Гордієвський), системи народної освіти та загальної дидактики (А.Г. Готалов-Готліб), рефлексології та педології (С.О. Шевальов), соціального виховання (С.Й. Лозинський), дефектології (М.М. Тарасевич); секція соціально-економічної історії Харківської НДК історії української культури (зав. М.Є. Слабченко); секція Київської НДК єврейської культури (всі НДУ при ОІНО); кафедра експериментальної та клінічної медицини (Крупський) із секціями офтальмології (В.П. Філатов), терапії (Л.Ф. Дмитренко), хірургії (В.Л. Покотило), фармакології та бальнеології (Брусіловський); кафедра морфології та фізіології (М. К. Лисенков) із секціями нормальної та топографічної анатомії (М.К. Лисенков), патологічної анатомії (М.М. Тізенгаузен), фізіології (А.М. Мелік-Меграбов); кафедра профілактичної медицини (В.Л. Єлін) із секціями мікробіології, інфекційних захворювань та епідеміології (В.К. Стефанський), гігієни (М.М. Костямін) (всі при ОМІ); кафедра інженерно-будівельних наук (П.О. Міняєв) із секціями будівельної механіки (О.П. Міняєв) і санітарної техніки (В.Ф. Іванов); кафедра прикладної механіки (В.М. Пінегін) із секціями прикладної механіки (В.М. Пінегін) і судового будівництва (В.І. Алімов) (обидві при ОПІ); кафедра рослинництва (Г.А. Боровиков) із секціями фізіології, біології та анатомії рослин (Г.А. Боровиков), агрономії (О.А. Бичихін), сільсько-господарчого машинознавства (Александров); секція сільськогосподарської економіки Харківської НДК лісового та сільськогосподарства (М.М. Кажанов) (обидві при ОСГІ); кафедра генетики при генетичній станції (А. О. Сапін); кафедра хімії при хімічному технікумі (П. І. Петренко-Криченко) із секціями органічної хімії (П.І. Петренко-Криченко), неорганічної та фізичної хімії (Д.К. Добросердов) і секцією Харківської НДК фармацевтичної хімії (А.Г. Фішер); кафедра сучасних правових проблем та законодавства (Е. Я. Немировський); секція сходознавства Харківської НДК світового господарства (О.О. Сухов) (обидві при ОІНГ); фізичний інститут (директор Е.А. Кирилов); археологічний музей (директор С.С. Дложевський); Художній музей (Й.Д. Зейлігер); центральна науково-навчальна бібліотека (С.Л. Рубінштейн); публічна бібліотека (Ф.А. Козубовський); геофізична обсерваторія (І.Я. Точидловський); астрономічна обсерваторія (О.Я. Орлов); ботанічний сад (В.І. Липський) [16, арк.1-15].

Другу групу НДУ склали наукові товариства при ВУАН – комісія краєзнавства, наукове товариство, історично-філологічне товариство, бібліографічне товариство. Отже, на початок 1930 р. в Одесі діяло 29 НДУ. Варто відзначити різноманітність їх організаційних форм – НДК, секції, товариства, філії, музеї, бібліотеки.

По затвердженню Колегії НКО від 9 лютого 1925 р. за згодою Укрупнаукою НДК могли видавати власні наукові бюлетені, наукові збірки, наукові записки та взагалі наукові праці своїх членів [17, с.76]. В Одесі ще у 1923 році розпочався випуск «Журнала научно-исследовательских кафедр в Одессе» [18], який призначався для коротких повідомлень про праці наукових співробітників кафедр. За п'ять років було надруковано шістнадцять номерів у трьох томах. З першого року видання журнал включав три відділи: математики й техніки під редакцією професора І.Ю. Тимченка, медицини і природознавства (професор Г.І. Танфильєв) та суспільно-гуманітарних наук (професор Е.Я. Немировський). 1924 р. було виділено четвертий відділ – медицини на чолі з редактором професором Н.К. Лисенковим.

Серед позитивних моментів розвитку мережі НДУ Одеси слід визначити й негативні аспекти. Так, на початку 1924/25 навчального року Головопрофос (голова Я.П. Ряппо) для перегляду особистого складу НДК України створив місцеві комісії. До їх складу входили уповноважений наукового комітету (голова), ректор ВНЗ, представники профспілки, студентської організації. З 15 вересня по 15 жовтня 1924 р. індивідуальну перевірку за науково-дослідної і громадсько-педагогічної роботи повинні були пройти співробітники, дійсні члени та аспіранти всіх НДУ Одеси [19, арк.75-76]. Наступний «перегляд» науковців проходив восени 1930 р. і називався соціально-академічною перевіркою особового складу НДУ. Так, від листопада 1930 р. зі складу установ було відраховано 3 аспіранти: Г.К. Серапін за невиконання плану «марксистської літератури»; В.О. Пора-Леонович за «політичну неписьменність»; Т.Ю. Теохариді – «нічого спільного не має з марксистсько-ленінською методологією» [20, арк.24-27].

На підставі постанови РНК УРСР від 1 серпня 1930 р. про мережу НДУ, НКО повідомив про ліквідацію деяких інституцій [21, с.12]. В Одесі були закриті філія інституту єврейської культури; секції історії

української культури, сходознавства, сучасного права; кафедри біології, географії та геології, педагогіки. Усі керівники, наукові робітники та науково-технічні співробітники звільнялися з посад від 15 вересня 1930 р. Згодом члени ліквідованих НДУ Одеси були приєднані до відповідних галузевих НДУ Харкова і Києва.

Таким чином, об'єктивним підґрунтям створення та діяльності НДУ було те, що до їх складу входили визначні вчені незалежно від відомчого підпорядкування та постійного місця роботи. Науково-організаційна та методично-виховна діяльність НДУ Одеси в 1920-х рр. становить певний етап у розвитку науки в Україні, у підготовці й вихованні наукових кадрів та викладачів ВНЗ.

Позначена контурами проблема розвитку мережі НДУ Одеси в 1920-х роках ще чекає на своє фундаментальне дослідження.

Джерела та література

1. Развитие науки в Украинской РСР за 40 років. – К., 1957; Дядиченко В.А., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки на Украине (1917-1963 гг.) // Вопросы истории. – 1964. – №1; Коваль М.К. До питання про створення та діяльність наукових історичних установ на Україні в перші роки Радянської влади // Український історичний журнал. – 1966. – №4; Дядиченко В.А., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки в Украинской РСР. – К., 1970; Комаренко Н.В. Установы исторической науки в Украинской РСР (1917-1937). – К., 1973.
2. Петрунь Ф.Є. Науки фізико-географічного циклу в Одеському університеті за 90 років // Праці ОДУ. Серія геологічних та географічних наук. – 1957. – Т.147. – Вип.4; Погребняк І.І. Дослідження кафедри морфології та систематики рослин Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова за 40 років радянської влади // Український ботанічний журнал. – 1958. – Т.15. – №4; Історія Одеського університету за 100 років (1865-1965). – К., 1968; Научно-исследовательский институт физики Одесского университета // Храмов Ю.А. Развитие физики на Украине в физических институтах. 1926-1976. – К., 1978.
3. Попова Т.Н., Гребцова И.С. Одесская комиссия краеведения: к вопросу о преемственности традиций научных обществ // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей (1839-1989). – Одесса, 1989; Савенок Л.А. Становление системы научно-исследовательских учреждений и организаций в области общественных наук в Украинской ССР (1917-1927 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Одесса, 1991; Амброз Ю.А., Швєбс Г.І. Географія в Одессе // Одесі – 200. Ч.ІІ. – Одеса, 1994; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (1921-1934 рр.). – Харків, 1994; Попова Т.Н., Станко В.Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность // Вестник ОГУ. – Одесса, 1995; Очерки развития науки в Одессе. – Одесса, 1995; Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування: Автореф. дис. ... док. іст. наук. – К., 2001; Левченко В.В. Діяльність науково-дослідної кафедри Одеського історико-археологічного музею (1922-1930) // Проблемы славяноведения. – Вып.6. – Брянск, 2004; Мікробіологія в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова (1865-2003). – Одеса, 2004.
4. Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Вип.13. – Одеса, 2003.
5. Водотика С.Г. Наукове життя Одеси 1920-х рр. (Структура та взаємодія дослідних установ гуманітарного профілю) // Одесі – 200. Ч.ІІ. – Одеса, 1994.
6. Дмитрий Константинович Третьяков: Зоолог, морфолог, гистолог. – К., 1990; Развитие зоологических исследований в Одесском университете. Академик Д.К. Третьяков и его научная школа. – Одесса, 1999; Г.Й. Потопенко – професор Одеського університету. – Одеса, 2004; Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882-1952). – Дніпропетровськ, 2004.
7. Кульчицький С., Павленко Ю., Руда С., Храмов Ю. Історія національної АН України в суспільно-політичному контексті. 1918-1998. – К., 2000.
8. Бюллетень украинского главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования. – 1923. – №1.
9. Бюллетень украинского главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования. – 1921. – №8-9.
10. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф.Р-1395. – Оп.1. – Спр.4.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.2. – Спр.465.
12. Хмельницький І. К образованию в Одессе Комиссии истпарта // Коммунист. – Одесса, 1928. – №21.
13. Вістник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. – Одеса, 1924. – Ч.1.
14. Внуков Т. На протязі року // Путь просвещения. – 1924. – №8.
15. ДАОО. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.43.
16. ДАОО. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.87.
17. Бюлетень НКО УСРР. – 1925. – Ч.4.
18. Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1923-1927.
19. ДАОО. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.38.
20. ДАОО. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.89.
21. Бюлетень НКО УСРР. – 1930. – №35.

Левченко В. В. Развитие сети научно-исследовательских учреждений Одессы в 1920-х годах

На фоне национально-культурных процессов в Украине рассматривается становление и развитие научно-исследовательских учреждений Одессы. Реконструирована структура научно-исследовательских учреждений и обозначены приоритетные направления научной деятельности. Показана судьба этих учреждений в начале 1930-х годов и упомянуты выдающиеся учёные, имена некоторых долгое время были несправедливо забыты.

Ключевые слова: Одесса, научно-исследовательские учреждения, учёные.

Levchenko V. V. Development of the complex of the establishments of scientific investigations in Odessa in 1920 years

On the background of national and cultural processes in Ukraine the development of the establishments of scientific investigations in Odessa is studied. The structure of scientific-research institutions is reconstructed as well as the priority scientific directions are determined. Problems of abovementioned establishments in the beginning of 1930 are shown, and the famous scientists whose names were forgotten are mentioned in the article.

Key words: Odessa, scientific-research institutions, scientists.

УДК 94(=161.2)(477-2)“1920/1926”

Д. В. Овчаренко

**УКРАЇНЦІ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ МІСТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСІВ НАСЕЛЕННЯ 1920–1926 РР.**

Автор характеризує національний склад міського населення Півдня України за даними переписів населення 1920-х рр. Дослідження базується на матеріалах Всеросійського перепису населення 1920 р., Всесоюзного міського перепису населення 1923 р. та Всесоюзного перепису населення 1926 р. Висвітлено зміни у національній структурі в умовах адміністративно-територіальних реформ у регіоні. Проаналізовано основні причини зростання чисельності та частки українців серед міського населення південноукраїнського регіону у 1920-і рр.

Ключові слова: національний склад, Південь України, місто, перепис населення, адміністративно-територіальний устрій.

Регіональні дослідження з історії нашої держави є першочерговим завданням вітчизняної історичної науки. В останній час велика увага приділяється дослідженню саме регіональної історії, що дозволяє складати мозаїку всеукраїнської історії з невеличких цеглинок. Це дає можливість не загубити жодного історичного факту та збудувати таку концепцію вітчизняної історії, в основу якої закладені особливості всіх регіонів. Як вказує Г. Турченко, «в останні роки в соціогуманітарних науках посилився інтерес до вивчення місцевої специфіки, зокрема, ролі регіонального фактора в суспільному житті» [1, с.48].

Метою даної статті є виявити динаміку змін у національній структурі міського населення Півдня України у 1920-1926 рр., зокрема частку українців у її складі.

Південь України завжди виділявся серед інших регіонів України своєю багатонаціональністю. Такі специфічні особливості обумовлені історією заселення цього краю. Зростання населення Півдня значною мірою відбувалося за рахунок переселенців з інших регіонів Російської імперії, а також іноземців. Цей час співпав з початком формування ринкових відносин у межах царської імперії, що обумовило другу специфічну рису цього регіону, а саме, високий у порівнянні з іншими регіонами України, відсоток населення, зайнятий у промисловому виробництві. Оскільки промислове виробництво тісно пов'язане з міським способом життя, то перш за все, у регіоні зросло саме міське населення. На початку ХХ століття серед 4 найбільших міст України, чие населення перевищувало 100 тис. мешканців (Київ, Харків, Одеса, Катеринослав), 2 знаходилися у південному регіоні. Це такі промислові, торговельні та адміністративні центри як Одеса і Катеринослав. Великим було значення міст Херсону та Миколаєва. Потужними темпами зросло промислове виробництво Донецького регіону, що вимагало великої кількості додаткової робочої сили. Ці потреби задовольнялися не тільки за рахунок внутрішніх резервів, а і за рахунок переселенців, переважно з російськомовних регіонів. Дані процеси впливали на національний склад міського населення південного регіону.

Ситуація ускладнювалася мовною політикою, що проводилася царським урядом по відношенню до України у ХІХ – на початку ХХ ст. Фактична заборона української мови змусила багатьох українців перейняти мову та культурні традиції росіян. Високими темпами проходила русифікація українського населення та його асиміляція росіянами. Величезний контраст між національним складом русифікованого міського населення та сільської місцевості, що переважно більшістю була українською, поширювався. Українці, що мігрували з села до міст, часто поглиналися російським оточенням та губили свої національні корені.

Таким чином, на час розпаду Російської імперії у трьох південноукраїнських губерніях – Катеринославській, Херсонській та Таврійській склалася ситуація, коли серед міського населення українці поступалися за чисельністю росіянам і, навіть, євреям. Українці, росіяни та євреї становили понад 90 % всього міського населення регіону.

Проаналізуємо які зміни відбулися у національному складі міст Південної України у 1920-х рр. Для цього звернемося до Всеросійського перепису населення 1920 р., Всесоюзного міського перепису населення 1923 р. та Всесоюзного перепису населення 1926 р. Ці переписи населення були інструментом соціальних, національних і демографічних досліджень. У порівнянні з 1930-ми рр. вони не обслуговували ідеологічні потреби тоталітарної держави. Саме тому дані цих переписів мають велике значення як в інформативному, так і в науковому плані. Спираючись на них, можна визначити демографічні та соціальні зміни, що відбулися у 1920-х рр. і докорінно змінили обличчя Української республіки.